

sını da önler. Bazı eserlerde ve bilhassa ders kitabı özelliğine sahip olanlarda ise sayfalar cedvellerle uygun şekillerde bölünerek bir kitabın içine birden fazla eser yerleştirilmesi mümkün olmuştur. Bu durumda asıl metin sayfanın ortasına yazılarak kenarlardaki boşluklara metnin şerhi, hâşiyesi, ta'likatı gibi bir arada bulunması faydalı olan tamamlayıcıları da yazılırdı. Baskı sanatı geliştikten sonra bile bir kitabın içinde bu şekilde birkaç eserin basıldığı olmuştur. Nitekim *Kitâbü Mecmû'a mine't-tefâsîr* adıyla anılan eserde (İstanbul 1324) Beyzâvî, Nesefî, Hâzin ve İbn Abbas tefsirleri bir sayfaya yerleştirilerek basıldığı gibi *Şürûhu't-telhîs* adıyla tanınan kitapta da Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ve bunun şerh ve hâşiyeleri beraberce basılmıştır (Bulak 1282). Ayrıca zîc ve zâyîce gibi takvimle ilgili kitaplar, mahiyetleri icabı tamamen cedvellerle bölünmüş sayfalardan ibarettir. Bunların cedvellerini çizmek ise çok büyük dikkat ve mahareti gerektirir.

Cedveller bir kitabın tezhibinde önemli bir unsur olduğundan müzehhipler arasında ayrı bir iş olarak *cedvelkeş* denilen sanatkarlar tarafından yapılırdı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de ilk iki sayfa ve sûre başları, diğer kitaplarda da ilk sayfalar (serlevha) genellikle tezhip edildiğinden buralardaki cedveller daha sanatkarane yapılır, renkli mürekkeplerle veya altınla çekilirdi. Yazma eserlerin sonunda metnin bittiği yerden başlayarak yazının kapladığı alana uygun bir şekilde ayrı bir cedvel çekilir, altına düz veya vev olarak yazılan istisna ile ilgili kayıtlar da başka bir cedvel içine alınır. Kitabın hattat elindeki işi bittikten sonra cedvelkeş ve vassâlî adı verilen sanatkarlar tarafından sayfaları düzenlenir, eser tezhibe veya cilde hazırlanırdı. Gelibolulu Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*'da (s. 76) bir vassâlî, "Halkârî, zerefşânî ve pervâzî, cedveli / Kılmış musahhar ana o hallâk-ı pür-kemâl" beytiyle överken onun aynı zamanda cedvelkeş olduğunu da belirtir.

Cedveller bir çizgiden ibaret olursa buna tek cedvel, iki çizgiden ibaret olursa çift cedvel denir. Ayrıca çizgilerden biri kalın, diğeri ince olursa "tek kuzulu", kalınca bir cedvelin iki tarafına ince birer cedvel çizilmişse buna da "çift kuzulu" adı verilir.

Cedvel çizmeye mahsus kalemlere cedvel kalemî denir. Bunlar bir vida yardımı ile açılıp kapanabilen ve istenilen ka-

lınlığa ayarlanabilen iki uçtan ibarettir. Günümüzde *tring* (Fr. tire-ligne) olarak da adlandırılan ve pergel takımları içinde yer alan bu alet yardımıyla istenilen kalınlıkta düzgün ve pürüzsüz çizgiler çizilebilir. Bilhassa büyük ölçüdeki levhalarda iki çizginin arası fırça ile doldurulmak suretiyle çok kalın cedveller elde edilebilir. Buna "cedvel doldurma" denir. Cedveller çizildikleri mürekkep çeşidine göre de altın, gümüş vb. isimlerle anılırlar. Cedvel kalemî ayrıca yapma küffî yazıların hazırlanmasında da kullanılır.

Edebiyat. Cedvel divan edebiyatında, hat ve kitap sanatlarındaki anlamının yanında daha çok "cedvel-i âb" (su yolu) ve küçük akarsu için bir teşbih ve mecaz unsuru olarak da kullanılmıştır. Su ve akarsu etrafında teşekkül etmiş teşbih ve mecazlarda yer alan kelimeye genellikle bahardan, bahçeden (çemen) bahsedilen mısra ve beyitlerle bu konuları müstakîl olarak ele alan bahâriyye ve şehrengizlerdeki mekân tasvirlerinde, tabiat manzaralarında rastlanır. Nedîm'in, "Bir nihâlistan kitâbıdır o sahrâlar meger / Kim ona havz-ı dilârâ sîmden cedvel çeker" beytinde cedvel kelimesi hem hat sanatındaki cedvel, hem de su yolu mânasında tevriyelî olarak kullanılmıştır. Kelimeye ayrıca âşîğin gözlerinden seller gibi akan gözyaşlarının çokluğunu ifade etmek için de başvurulduğu görülmektedir. Ahmed Paşa'nın, "Eşkim rüyumda hûn ile cedveller eyleyip / Bu mâcerâ-yı derdimi yazdı hezâr bâr" beyti buna bir örnektir.

Lâle devrinin meşhur eğlence ve gezinti yerlerinden olan Kâğırthane'deki Sâdâbâd'da inşa edilen çağlayanlardan sonra derenin bir bölümünün içi ve kenarları mermer kaplanarak düzenlenmiş ve bu kısma "cedvel-i sîmîn" adı verilmiştir. Devrin bütün şairlerince güzelliğine temas edilen bu su yolu, özellikle Nedîm'in şiirlerinde en güzel şekilde kültür ve edebiyat tarihine intikal etmiştir: "Gümüş renginde bir dîbâ biçmiş cedvel-i sîmîn / Velâkin hâre gibi mevci var seffaf ü nûrânî"; "Çeşme-i nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr / Cedvel-i sîm ile bulsa n'ola zîb ü şânî"; "Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrakçeye / İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına".

Yahya Kemal de "Mâhurdan Gazel" adlı şiirinde, "Halk-ı Sa'dâbâd iki sahil boyunca fevc fevc / Va'de-i teşrîfine alkış tutarken dîrdan // Cedvel-i sîmîn kenarından bu âvâzın Kemâl / Koptu bir fevâre-i zerrîn gibi mâhurdan" mısra-

larında bu meşhur su yoluna temas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 160-165; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 76; Nedîm, *Divan* (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1951, s. 55, 79, 83; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 354-355, 470; M. Münir Aktepe, "Kâğıdhâne'ye Dâir Bazı Bilgiler", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 350, 352, 354; Yazır, *Kalem Güzeli*, I, 141; A. Süheyl Ünver, "Selçuklu Kelâm-ı Kadimlerinde Süsleme Kaynakları", *Atatürk Konferansları 1975-1976*, Ankara 1983, s. 134; R. Ekrem Koçu, "Cedvel, Cedvel-i Sîm", *İst.A*, VI, 3413; SA, I, 332; Dihudâ, *Luğatnâme*, X, 264-265; Pakalın, I, 268; TDEA, II, 22.

MUSTAFA UZUN

CEFR

(الجزف)

Gelecekte vuku bulacak olayları
değişik metotlarla
öğrettiğine inanılan ilmin adı.

Arapça bir kelime olan *cefr* sözlükte "sütten kesilmiş kuzu, oğlak; içi taşla örülmemiş geniş kuyu" anlamlarına gelir. Terim olarak değişik metotlarla gelecekte haber verdiği iddia edilen ilmi veya bu ilmi kapsayan eserleri ifade eder ve *cifr* olarak da anılır. Demîrî'nin yanlışlıkla İbn Kuteybe'nin *Edebül-kâtib*'ini kaynak göstererek aktardığı bir rivayette göre (*Hayâtü'l-hayevân*, I, 279) Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Hz. Peygamber soyundan gelenlerin geçmiş ve gelecek ile ilgili olarak muhtaç oldukları bütün gizli bilgileri bir kuzu veya oğlak (*cefr*) derisinin üzerine yazmış, muhtemelen bundan dolayı bu çeşit bilgilere ve eser türüne *cefr* denilmiştir. *Cefr* ile uğraşanlara *cefrî* veya *ceffâr* denilir. Daha çok Şîiler tarafından geleceğe ilişkin haberleri ihtiva ettiği öne sürülen ve Hz. Ali ile Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen eserlere de genellikle "el-Cefr" veya "el-Cefr ve'l-câmia" adı verilir. Bu son adlandırmadan dolayı *cefr* ilminin adı bazı kaynaklarda *el-cefr* ve'l-câmia şeklinde de geçer. İbn Haldûn ise yaygın telakkinin aksine *cefrin* bir ilmi disiplin adı değil ferdî kabiliyet olduğunu ileri sürmüş, bunun keşf ve ilham ile ilişkisi üzerinde durmuştur (*Muqaddime*, II, 823, 828).

Çeşitli metotlara başvurmak suretiyle geleceği keşfetme merakı İslâm öncesinde yaşayan eski milletlere kadar uzanır. Keldânîler, Asurlular, Bâbilliler, Mısırlılar ve daha sonra yahudilerle hristiyanlar arasında yaşayan kahinler, müneccimler ve bazı mistiklerin kâinatın sonu, devletlerin âkıbeti gibi konularda

çeşitli haberler verdikleri bilinmektedir. İlkçağ filozoflarından Pisagor varlıklarla sayılar ve geometrik şekiller arasında kesin ilişkiler bulunduğunu savunmuştur. İslâm kaynaklarında sayı ve harflerin sırlarını konu edinen *Kitâbü'l-Ğâlib ve'l-mağlûb* adlı bir eserle yine gaybdan haber alma ile ilgili *et-Tenebbü' bi'r-rû' yâ* adlı bir risâle Aristo'ya nisbet edilmişse de bunların apokrif olduğu anlaşılmıştır (İbn Haldûn, I, 428; Kaya, s. 195, 299). Öte yandan Tevrat'ın batinî yorumlarında ve Aziz Augustinus gibi kilise babalarının yazılarında birçok cefr örneklerine rastlanır. Tevrat'ta İbrâhim'in, vekili Elizer'i 368 askerle dört krala karşı savaşmaya gönderdiği bildirilir (Tekvîn, 14/1-4); bu rakam İbrânî harfleriyle Elizer'in sayısal değerine eşittir. Yahudi mistik hareketi kabalânın temel eseri olan ve Tevrat'ın batinî yorumunu ihtiva eden *Zohar*'da harflerin sırlarına dayanan bir ilimden söz edilir. Yaygın kanaate göre kabalistlerin en önemli kitaplarından biri olan *Sefer Yezirah*, Hz. Mûsâ'nın Tûrisinâ'da yakınlarına öğrettiği "ilm-i esrâr"dan oluşmuştur. Buna göre birer "ilâhî kelime" olan dış varlıklar arasındaki münasebetlerin, uyum ve zıtlıkların hepsi İbrânîce'nin yirmi iki harfi arasında da mevcuttur.

Şii kaynaklarına göre Hz. Ali Kur'an'ın batinî mânalarını Hz. Peygamber'den öğrenmiş ve insanların muhtaç olduğu bütün bilgileri cefr adı verilen kuzu veya oğlak derisi üzerine yazarak *el-Cefr* ve *el-Câmi'a* adlı iki eser telif etmiştir. Geçmiş peygamberlere verilen kitapların özünü, ayrıca kıyamete kadar gerçekleşecek bütün dinî ve siyasî olaylarla karşılaşılacak problemlerin çözüm yollarını ihtiva eden bu eserler ancak Ehl-i beyt'e mensup imamlarca çözülebilecek rumuzlarla doludur. Diğer bazı kaynaklara göre ise söz konusu kitapları yazarak cefr ilmini kuran Ca'fer es-Sâdik'tir. Ona "el-cefrü'l-ahmer" (kırmızı deriden yapılmış torba) ile "el-cefrü'l-ebayz" (beyaz deriden yapılmış torba) şeklinde iki cefr nisbet edilmekte, bunların ilkinde Hz. Peygamber'in "silâh", ikincisinde ise Zebur, Tevrat, İncil ve Hz. İbrâhim'e verilen suhuf ile helâl ve harama dair bütün bilgilerin bulunduğu rivayet edilmektedir (Meclisî, XXVI, 18; Küleynî, I, 240). Ca'fer es-Sâdik'in öğrencisi iken ona tanrılık nisbet eden ve bu şekilde dinden çıktığı kabul edilen Ebü'l-Hattâb el-Esedî'nin (ö. 143/760) ve ondan sonra da Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, Sedîr es-Sayrafî, Ebân b. Sa'leb gibi aşırı Şii'lerin,

Kur'an'daki **hurûf-ı mukattaa*** ile diğer bazı âyetlerin batinî mânalarına dayanan ve geleceğe ilişkin olayların bilgisini keşfettiği öne sürülen bir ilmi Ca'fer es-Sâdik'a atfetmeleri neticesinde cefr İslâmî literatürde bir ilim dalı olarak telakki edilmeye başlanmış, özellikle İsmâiliyye ve İhvân-ı Safâ mensuplarınca batinî yorumların temel kaynağı haline getirilmiştir.

İsmâilîler'e göre varlıklarla harfler arasında gizli bir ilişki vardır; kâinatın düzeni 7 rakamı ile altı peygambere ve bir "kâim"e delâlet eden yedi harfe dayanarak açıklanmıştır. İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'inde ise sayılar, her insanda bilkuvve mevcut olan ve aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten oluşan riyâzî ilimleri kuşatan bir ilim kabul edilerek bütün sayılar ilk dört rakamda toplanmış (*Resâ'il*, I, 49, 75); temelinde Tanrı, akıl, nefis ve madde (heyülâ) şeklinde sıralanan dört prensibin konduğu kozmolojik oluşturmaya dörtlü sisteme göre açıklanmak istenmiş ve bunlar rakamlarla sembolleştirilmiştir (a.g.e., I, 53-54). Söz konusu zümrelerce benimsenen bu kültürün yayılmasından sonra cefr, geleceğe ilişkin olayları haber veren bir ilim dalı olarak görülmeye başlanmış ve çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bu farklı tarifler, cefrin geleceğin bilgisini içeren bir ilim olması açısından değil gaybın keşfedilmesinde kullanılacak metodun ne olması gerektiği noktasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Geleceğe dair bilgilerin Ehl-i beyt'e vasıtasız olarak (vehbî) bağışlandığını savunan Şii'ler'e göre cefr rabbânî ilim ve nebevî hikmet ürünüdür. Bazılarına göre ise cefr ilminde gaybı keşfedebilmek için harflerin taşıdığı batinî mânalara başvurmak gerekir. Bundan dolayı cefr ile ilm-i hurûf birleştirilmiş ve bazan ilm-i hurûf veya ilm-i teksir adıyla da anılmıştır. Gaybı keşfetme vasıtası olarak ilm-i nücûmdan faydalanılabileceğini benimseyenler de vardır. Bunlar cefr ile ilm-i nücûmu birleştirerek **melâhim*** türünden eserler yazmışlar ve bu eserleri cefr ilminin kapsamına almışlardır. İlm-i nücûm gibi cefr ilmi de zamanla ilm-i hurûf, ilm-i adedî, ilm-i mükâşefe, ilm-i ledünnî gibi alanları içine alarak geniş bir muhteva kazanmıştır.

Cefr ilmine dair eserlerde genellikle "terkîb-i harfî" ve "terkîb-i adedî" adı verilen metodlar kullanılmıştır. Farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte cefr metodları hakkında verilen bilgiler şöylece özetlenebilir: Arapça harfler şemsi - ka-

merî, diğer bir ifade ile nûrânî - zulmânî olmak üzere ikiye; mesrûrî, mebrûrî, melfûzî olmak üzere üçe bölünür veya yirmi sekiz harf ebceddeki sıraya göre ilk yedisi ateş, ikinci yedisi hava, üçüncüsü su, dördüncüsü de toprak karakterli olmak üzere dört gruba ayrılır. Harflerdeki tasarrufun sırrı teşkil edilen terkipteki mizaca bağlanır, yahut harflere yine ebced sıralamasına göre sayısal değerler verilerek harfler ve sayılar arasındaki münasebetlerle bunlara tekabül eden remizlerden oluşan bir yol takip edilir. Bu sonuncu metoda "cefr-i mutavassıt" denilir. Arap alfabesinden, kendilerince belirlenmiş yirmi iki harfin kullanılması ile elde edilen cefre "cefr-i sagîr", yirmi sekiz harfin kullanılmasıyla gerçekleştirilene ise "cefr-i kebîr" adı verilir.

İsmâilîler vasıtasıyla Kuzey Afrika'da yayılan cefr ilmiyle ilgili esaslar, Mesleme b. Ahmed el-Mecrîî, Ahmed b. Ali el-Bûnî, Abdurrahman el-Mağribî, Abdurrahman el-Bistâmî gibi müelliflerin eserlerinde "İlmü esrârî'l-hurûf", "İlmü't-tasarruf bi'l-hurûf" ve "İlmü havâssî'l-hurûf" başlıkları altında incelenmiştir. İsmâilî yazarlardan sonra cefr ilminin Kuzey Afrika'daki en önemli temsilcisi, Muvahhidler'in lideri İbn Tûmert (ö. 524/1130) olmuştur. Her ne kadar D. B. Macdonald, İbn Tûmert'in cefri Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından kendisine verilen *Kitâbü'l-Cefr* adlı bir eserden öğrendiğini öne sürüyorsa da (İA, III, 44) Gazzâlî'nin harflerin esrarı konusunda Batinîler'e yönelttiği tenkitler (*Fedâ' ihu'l-Bâttiniyye*, s. 66-72) dikkate alınırca bu görüşün isabetsiz olduğu ortaya çıkar. İbn Tûmert'in etkisiyle cefr ilmi Kuzey Afrika'daki sûfilerce benimsenmiş ve yayılmıştır. Daha sonra Muhyiddin İbnü'l-Arabî de (ö. 638/1240) harflerle varlıklar arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu dikkat çekerek harflerin sırlarına vâkıf olan birinin gelecekte meydana gelecek bütün olayları keşfedebileceğini savunmuş ve meşhur eseri *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde harflerin mertebelerine geniş yer ayırmıştır (I, 231-361; II, 51-81). İbnü'l-Arabî'nin konu ile ilgili görüşleri büyük yankılar uyandırmış, onun tesirleri İbnü'l-Arabî ekolünün önemli temsilcilerinden Abdülganî en-Nablusî ile XVIII. yüzyıla kadar devam etmiş (Şakraf, s. 89), hatta bu tesirler Muhammed Mâzî Ebü'l-Azâim ve Said Nursî gibi isimlerle zamanımıza kadar ulaşmıştır. Said Nursî çeşitli risâlelerinde besmelenin, bazı kısa süre ve âyetlerle belli kelimelerin harf-

leri, ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın Allah, rahmân, rahîm, rab isimleriyle bunların yerini tutan "hû" zamirinin Kur'an-ı Kerim'de kullanılışındaki uyum ve ölçüye dikkat çekmiştir. Söz konusu metinlerdeki harflerin cefr ilminin bir türü olan "tevâfuk metodu" ve ebced hesabına göre birçok gizli mânaları ihtiva ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Hatta bu metottan hareketle Kur'an'ın otuz yerinde "nur risâleleri"ne işaret edildiğini ileri sürmüştür (*Zülfikar*, s. 574-598, 635-645; a.mlf., *Sikke-i Tasdîk-i Gaybî*, s. 60-86). Fransız asıllı müslüman yazar Abdülvâhid Yahyâ (René Guénon) astroloji, esrâr-ı hurûf, simya vb. ilimlerin aynı konuların muhtelif tasvirlerinden ve farklı ifadelerle anlatımından ibaret olduğunu belirtir ve gelecekteki olayları keşfetme iddiasında bulunan cefrin bu ilimlerin dışına çıkmadığını savunur.

Kur'an-ı Kerim'de gayb bilgisinin ulûhiyyet vasıflarından olduğu ve insanların bilgi edinme vasıtalarının dışında kaldığı, ancak Allah'ın bazı peygamberlerini dilettiği bilgilere muttali kıldığı açıkça belirtilmiştir (bk. M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "ğyb" md.). Kur'an'a göre gayba ait haberlerin yegâne kaynağı vahiydir. Şîa mensuplarının, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiylerin bir kısmını yalnız Hz. Ali'ye bildirdiğini, bu sebeple Ali'nin bilgilerinin de vahye dayandığını iddia etmeleri, Resûlullah'ın nâzil olan vahiylerin tamamını bütün ümmete tebliğ ettiğini ifade eden Kur'an âyetleriyle çelişir (bk. el-Mâide 5/67; Hüd 11/12; el-Kehf 18/27). Ayrıca bu iddialar, Hz. Âişe, Hz. Ali ve İbn Abbas gibi sahâbilerden nakledilen rivayetlere de aykındır (bk. Buhârî, "İlim", 39, "Cihâd" 71; Müslim, "Eđâhî", 8; *Müsned*, I, 108). Cefr ilminin Hz. Peygamber'den Ehl-i beyt'e nebevî bir miras olarak intikal ettiği konusunda da hiçbir delil yoktur. Esasen cefr ile ilgili rivayetlerin kaynağı, Ca'fer es-Sâdık'a tanrılık nisbet edecek kadar aşırı fikirlere sahip bulunan Ebû'l-Hattâb el-Esedî ile Bâtıniler'e öncülük yapan Mu'faddal b. Ömer el-Cu'fî'dir. Nitekim İbnü'n-Nedîm gibi Şîa'ya mütemayil bir müellif bile Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen kitaplar arasında cefre dair herhangi bir eserden bahsetmemiştir (bk. *el-Fihrist*, s. 279). Ayrıca cefrin Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edilmesi hususundaki görüşlerin bazı çelişkiler arzettiğini de belirtmek gerekir. Meselâ Şîi ve Sünnî kaynaklarında cefr ilmini Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edenin Hârûn b. Saîd el-İcîlî olduğu nakledilir. Halbuki döneminde Zeydiyye'nin ileri gelenlerinden olan Hâ-

rûn, Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen cefri tenkit edip bunun asılsız olduğunu bildirmiştir (İbn Kuteybe, s. 70-71; Bağdâdî, s. 252-253). Esasen gerek *el-Cefr* ve *el-Câmî'a*, gerekse Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen diğer birçok eserin gerçekte ona ait olduğu hususunda ciddi te reddüt ve itirazlar vardır (bk. CA'FER es-SÂDİK). Aynı kanaat bazı Şîi gruplarında da mevcuttur (Küleynî, I, 240). Öyle anlaşılıyor ki cefre dair ilk telakkiler, Bâtınî-İsmâîlî çevreler ve eski dinî-felsefî kültürleri nakleden kaynaklar yoluyla İslâm dünyasına girmiş, Şîiler'in çoğunluğu ile bazı Sünnî âlimler de bundan etkilenerek cefrin, herkes tarafından merak edilen geleceğin bilgisini içerdiğini zannetmişlerdir. Ancak vahiy sona erip tebliğ tamamlandığına göre cefr ile veya başka metotlarla geleceğe ilişkin kesin bilgiler ortaya koyma düşüncesi iddiadan öte bir anlam taşımaz. Ayrıca cefr işlemlerinde kullanılan metinler ilmi kurallara dayanmaktan uzak ve bilmece niteliğindedir. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi harflerin belli anlamlar ve sayısal değerler ifade ettiği konusunda hiçbir tutarlı ve ilmi delil yoktur (*Feđâ' ihu'l-Bâtıniyye*, s. 66-71).

Literatür. Bazı Şîi kaynaklarında cefr ilmi Hz. Âdem'den başlatılarak bütün peygamberlere nisbet edilir (Ali el-Yezdî el-Hâirî, I, 232). Biyografik eserlerde milletlerin, devletlerin veya İslâm dünyasının gelecekteki siyasi ve içtimai mukadderatını açıkça veya rumuzlar yoluyla vukuundan önce bildiren, "Kitâbü'l-Hidsân" genel başlığıyla da anılan melhame türündeki eserler cefr literatürüne dahil edilir. Özellikle Benî İsrâil peygamberlerinden Dânyâl'a, müstakbel dünya saltanatlarının seyri hakkında kaleme alınmış bir *Kitâbü'l-Cefr* nisbet edilmiştir. Bu kitabın yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 234).

Şîi kaynakların Hz. Ali'ye nisbet ettiği ve Hz. Peygamber tarafından kendisine yazdırıldığını ileri sürdüğü *el-Cefr*, *el-Câmî'a* ve *el-Cefrû'l-câmi'* ve'n-nûrû'l-lâmi' adlı eserlerin menşei ve İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il* ile olan münasebeti konusunda müstakil araştırmalar yapılmıştır (bk. İA, III, 44). Brockelmann bu eserlerin çeşitli kütüphanelerdeki nüshalarını kaydeder (*GAL*, I, 39, 578; *Suppl.*, I, 75, 798). Ancak bunların gerçekte Hz. Ali'ye ait olmadığına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır. Zira söz konusu eserlerde Ca'fer es-Sâdık'ın bu ilmi bizzat Hz. Ali'den dinleyip öğrendiği ifade edilmekte ve tarihî açıdan doğru

olmayan bilgiler zikredilmektedir. Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu Bişr b. Mu'temir'in (ö. 210/825), cefr denilen sözde ilmi veya *Kitâbü'l-Cefr*'i Şîa gruplarını oyalayan anlamsız bir iddia olarak telakki ettiği nakledilir (Câhiz, VI, 289). Şîa tarafından Ca'fer es-Sâdık'a da cefr kitabı nisbet edilmiştir. *Kitâbü'l-Cefr*, *el-Hâfiye fi'l-cefr*, *el-Hâfiye fi 'ilmi'l-hurûf* veya sadece *el-Hâfiye* gibi adlarla anılan bu eserin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1534/1; Köprülü Ktp., nr. 946/2). *Kitâbü'l-Cefr*'in Ca'fer es-Sâdık'a ait olduğu yolunda Demîrî'nin verdiği bilgi (*Hayâtü'l-hayevân*, I, 279-280), İbnü'n-Nedîm gibi klasik kaynaklarca doğrulanmamıştır. Brockelmann da bu konudaki rivayetlerin asılsızlığını savunanların bulunduğu dikkat çekmektedir (*GAL Suppl.*, I, 104; krş. Sezgin, I, 530). Ca'fer es-Sâdık'ın gözde talebesi ve bab'lardan biri olduğu ileri sürülen Câbir b. Hayyân'a (ö. 200/815) ilk dönemlerden itibaren *Kitâbü'l-Cefri'l-esved* (el-Mektebetü'r-Rızâviyye [Meshed], nr. 5269) ve *Risâletü'l-cefr* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 895) adlı eserler nisbet edilmiştir (Sezgin, IV, 264, 268).

İbn Haldûn, Halife Hârûnrreşid ile Me'mûn'un müneccimliğini yapan Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin (ö. 252/866), ilm-i nücum hesaplarına dayanarak Abbâsî hilâfetinin mukadderatını anlattığı *Kitâbü'l-Cefr* adlı bir eser telif ettiğini, bu eserin Moğol istilâsı sırasında kaybolduğunu, bazı parçalarına *el-Cefrû's-şagîr* adıyla Mağrib'de rastlandığını kaydeder (*Mu'kaddime*, II, 834). Günümüze ulaşmayan bu risâle ile, İbnü'n-Nedîm tarafından *el-İstidlâl bi'l-küsûfât 'ale'l-havâdiş* adıyla Kindî'ye nisbet edilen (*el-Fihrist*, s. 318) risâle ve bazı kaynaklarda *Risâle fi'l-ğazâ'* *'ale'l-küsûf* şeklinde anılıp yine ona izâfe edilen risâlelerin aynı eser olması muhtemeldir. Câhiz de ahkâm-ı nücûma dayalı olarak kaleme alınan, yılın müstakbel meteoroloji olayları hakkında birtakım tahminler ihtiva eden bazı Hint kaynaklı cefr kitaplarının bulunduğunu belirtir (*EI*² [İng.], II, 376-377).

"Gayb ilimleri" veya "garîb ilimler" diye bilinen simya, huruf, havas, tılsım konularında geniş bilgilere sahip Ahmed b. Ali el-Bünî'nin (ö. 622/1225) *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ* adlı eseri de cefr literatürü arasında yer alır. Bünî, sayı ve harfler arasındaki münasebetlerden (*vefk**), ayrıca bazı geometrik ve girift şekillerden ruhanî tesirlerin meydana gelebileceği düşüncesindedir. Bu eserini, başta

esmâ-i hüsnâ, besmele, Fâtiha ve Âyetü'l-kürsî olmak üzere bazı dua, âyet ve sûrelerin mânevî tesirlerine dayanarak maddî âlemde birtakım tasarruflarda bulunmanın mümkün olduğu görüşünden hareketle telif etmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye *Cefrû'l-İmâm 'Alî b. Ebî Tâlib, ed-Dürri'l-munazzam, Miftâhu'l-Cefri'l-câmi'*, *Cefrû'n-nihâye* adlarıyla izâfe edilen konuyla ilgili eserler yanında (Brockelmann, I, 578; *EI*² [İng.], II, 376), Osmanlı hânedan ve sultanlarının hükümlerinde bulunan *eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-Osmâniyye* adlı melhame türünden mevsuk olmayan bir eser de nisbet edilmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 799; *İA*, VIII, 547). Eser *el-Lem'atü'n-nûrâniyye fi halli müşkiletü'n-nu'mâniyye* adıyla Sadreddin Konevî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3738; Şehid Ali Paşa, nr. 1824; Cârullah Efendi, nr. 2057), *Şerhu's-Şalâh eş-Şafedî 'alâ rumûzi's-Şecereti'n-nu'mâniyye* adıyla Halîl b. Aybek es-Safedî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2294; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2057), *en-Nematü'l-ekmel fi zikri'l-müstakbel* adıyla Ahmed b. Muhammed el-Makarri el-Mağribî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2292) ve *Dâ'iretü'l-cifriyye 'ale's-Şecereti'n-nu'mâniyye* adıyla da Mustafa b. Sührâb (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1926) tarafından şerhedilmiştir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Veliyyüddin Efendi, nr. 2295) Şeyh Kemâled-din Muhammed b. Talha'nın (ö. 562/1167) *Miftâhu cefr* adlı bir eseri bulunmaktadır. Kâtib Çelebi ve Siddik Hasan Han, Ebû Sâlim en-Nasibî'ye *el-Cefrû'l-câmi'* ve *n-nûrû'l-lâmi'* adlı bir eser nisbet etmişlerdir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 592; *Ebcedü'l-'ulûm*, II, 215). Bazı kaynaklarda Şemseddin Muhammed b. Sâlim el-Halâlî'nin de *Kitâbü'l-Cefri'l-kebîr* adlı bir esere sahip olduğu kaydedilir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 171; Sarton, III/1, s. 623). Mahmud Paşa el-Askerî'nin *el-Müntehabü'n-neffis min 'ilmi nebiyyillâh İdrîs*, Muhammed Mâzi Ebû'l-Azâmî'nin *el-Cefr ve Uşûlü'l-vüşûl*, Muhammed el-Harîrî'nin *Tenezzülâtü'l-emr fi cefri'l-'aşr*, Serbestzâde Ahmed Hamdî'nin *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi uşûli'l-cifriyye* adlı eserleri cefr konusunda son dönemlerde yazılan kitaplardandır.

Cefr ilminin lehinde ve aleyhinde söylenenleri toplamaya yönelik bir çalışma Abdülmün'im Muhammed Şakraf tarafından yapılmış ve *'İlmü'l-cefr fi'l-İslâm mâ lehû ve mâ 'aleyhi ve me'dâ*

'alâkatihî bi-'ilmi'l-ğayb adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "cefr" md.; M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "ğyb" md.; *Müsned*, I, 108; Buhârî, "İlim", 39, "Cihâd", 71; Müslim, "Eđâhî", 8; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, I, 221-223, 238-242, 255-258, 263; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 289; Fazl b. Şazân, *el-Fzâh*, Tahran 1363, s. 460-469; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*, Beyrut 1393/1973, s. 70-71; Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, *Kitâbü'l-İftihâr*, Beyrut, ts., s. 47-56; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 279, 318; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 49, 53-54, 75; Kâdî Abdücebbar, *el-Mugnî*, XV, 277; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 252-253; Gazzâlî, *Fe'dâ' ihu'l-Bâtinîyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1383/1964, s. 66-72; Tabersî, *el-İhticâc*, Beyrut 1983, I, 372; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, Kahire 1405/1985, I, 231-361; II, 51-81; Muhammed b. Yûsuf el-Gencî, *Kifâyetü't-tâlib fi menâkibi 'Alî b. Ebî Tâlib* (nşr. Muhammed Hâdî el-Emîni), Tahran 1404, s. 119, 200-204, 292; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 183-184; a.mlf., *Buğyetü'l-mürtâd* [baskı yeri yok], 1408/1988, s. 321, 328; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, I, 279-280; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 428, 431, II, 823, 828, 834; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 594; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, XXVI, 18-19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 591-592; Siddik Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, Dimaşk 1978, II, 214-216; M. Reşid Rızâ, *Mezâhibin Telfiki ve İslâmın Bir Noktaya Cem'i* (trc. A. Hamdi Akseki), İstanbul 1332, s. 97-120; a.e. (sadeleştiren H. Karaman), Ankara 1974, s. 69-80; M. Ali Aynî, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim*, İstanbul 1341, s. 21-27; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (trc. Vehbi Eralp), İstanbul 1938, s. 22-25; Brockelmann, *GAL*, I, 39, 578; *Suppl.*, I, 75, 104, 798-799; II, 171; A. Schimmel, *Dinter Tarihine Giriş*, Ankara 1955, s. 246; Ali Mahfûz, *el-İbdâ' ft me'dâri'l-ibtidâ'*, Kahire 1375/1956, s. 348; Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, İstanbul 1960, s. 44-46, 60-86, 157-159; a.mlf., *Zülfikar* [baskı yeri ve yılı yok], s. 574-598, 635-645; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 623; Sezgin, *GAS*, I, 529-530, IV, 264, 268; VII, 313; M. Ebû Zehre, *el-İmâmü's-Şâdiğ*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 33-39; Mûsâ Cârullah, *el-Veş'â ft nakzi 'akâ'idî's-Şi'a*, Kahire 1982, s. 173-174, 182; M. Râşid Ukaylî, *eş-Şi'a*, Amman 1400/1980, s. 328; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 195, 299; Ali el-Yezdî el-Hâirî, *İlzâmü'n-nâsib ft isbâti'l-hucceti'l-gâ'ib*, Beyrut 1404/1984, I, 232-235; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 148-150; Abdülmün'im Muhammed Şakraf, *'İlmü'l-cefr fi'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 69-130; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'îliyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelûs), s. 118-121; İlyas Çelebi, *İslâm İncancında Gayb Problemi* (doktora tezi, 1991), DİA Ktp., nr. 11.538, s. 227-299; Abdülkerim el-Yâfi, "Min Esrârî'l-ebcediyyeti'l-'Arabiyye", *MMLADm*, LIV/10 (1979), s. 77-85; René Guénon, "İslâm Tasavvufu" (trc. Mustafa Tahralı), *KAM*, y. 14, sy. 1 (1985), s. 13-16; D. B. Macdonald, "Cefr", *İA*, III, 43-45; A. Ateş, "Muh-yi'd-din Arabî, a.e., VIII, 547; T. Fahd, "Djafr", *EI*² (İng.), II, 375-377; *DMF*, I, 742; "Kabbalah", *EJd.*, X, 506-508.

METİN YURDAGÜR

CEHÂLET

(الجهالة)

Bilgisizlik, kibir, bozgunculuk, serkeşlik gibi anlamlara gelen ahlâk terimi.

Cehl gibi "bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olmak" anlamında bir masdar olup isim olarak da kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de dört âyette cehâlet şeklinde, yirmi âyette de aynı kökten gelen muhtelif isim ve fiiller şeklinde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "chl" md.). Bu âyetlerde genellikle cehâletin fenalığı, cahillerin yanılığları, kötülük ve zararları üzerinde durulmuştur. Yine Kur'an'da ilim ve hikmetin Allah'ın sıfatları arasında yer alması, ayrıca Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere verilen önemli meziyetler içinde ilim ve hikmetin zikredilmesi (meselâ bk. el-Bakara 2/31-33, 151, 251; en-Nisâ 4/113; Yûsuf 12/22), cehâlete karşı bir tavır olarak yorumlanmıştır. Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde kalem kullanmanın ve Allah'ın insana bilmediği şeyleri öğretmesinin önemini vurgulanması (bk. el-Alak 96/4-5), dolaylı olarak cehâletin insan için en başta gelen kusur ve tehlikelerden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Râgîb el-İsfahânî, insanı diğer canlılardan ayıran meziyetlerin başında akıl ve bilginin geldiği şeklindeki yaygın görüşü hatırlatarak hayatını bilgisizlik içinde geçiren bir kimsenin hayvanlık mertebesini aşamayacağını, hatta varlık alanına çıkmış dahi sayılamayacağını belirtmiştir. Çünkü hayvan kendi varlık imkânlarından yani duyumlarından tam olarak faydalanırken cehâlete razı olan insan bilgi edinme imkânını kullanmamıştır (*eş-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, s. 99). İsfahânî'ye göre hayatla bilgi arasındaki sıkı ilişkiden dolayı Kur'an'da ilim "ruh" kelimesiyle de ifade edilmiştir (bk. *eş-Şûrâ* 42/52).

Hadislerde de gerek cehâlet ve cehl, gerekse bunlardan türemiş olan diğer kelimeler sıkça kullanılmış, Hz. Peygamber hem sözleriyle hem de icraatıyla müslümanları din ve dünya işlerinde cehâletten kurtarmak için büyük çaba sarfetmiştir. Nitekim hicretten hemen sonra, ilki Mescid-i Nebevî bitişiğindeki Suffe olmak üzere Medine'nin çeşitli mahallelerinde mektepler açılmış, Hz. Peygamber'in sağlığında bu şehirde sayıları dokuza ulaşan mescidler aynı zamanda